

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9.37.013.42

О. В. Тимченко

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Краматорський інститут
Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ЖИТТЯ

У статті розглядаються питання формування правосвідомості неповнолітніх у процесі правового виховання і соціалізації. Автором визначається система правового виховання й основні структурні компоненти цього процесу. Окремим питанням вноситься проблема впливу медіанасильства на несформовану дитячу психіку, внаслідок якого деформується правосвідомість неповнолітніх.

Ключові слова: правова психологія, правова культура, правове виховання, правосвідомість, неповнолітні, відхилення правової свідомості, медіанасильство.

Постановка проблеми. Підлітковий вік – особливий період у житті людини. Він є визначальним з погляду формування правової культури, правосвідомості, морально-етичних понять і шаблонів поведінки.

Актуальність проблеми правового виховання підлітків у сучасному житті зумовлена:

– по-перше, необхідністю всебічного гармонійного розвитку особистості;

– по-друге, високим рівнем дитячої та підліткової злочинності й суспільною потребою впливати на цей процес.

Питання правової культури неповнолітніх є важливим складником загальної культури сучасної молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування і розвиток правосвідомості особистості, цілеспрямоване управління цим процесом перебувають у центрі уваги юристів, соціологів, педагогів, психологів, філософів. Основні ідеї правового виховання молоді висвітлюються в наукових працях багатьох представників юридичної галузі (В. Головченка, М. Костицького, В. Лапасвої), педагогічних знань (М. Галагузової, В. Загревої, Л. Кузьменко, В. Оржеховської, І. Стародубцевої), психологічної практики (В. Вінс, С. Воронової, О. Землянської, В. Лівенцової), філософської науки (А. Васильєва, В. Рибнікова).

Метою статті є висвітлення питання особливостей формування правосвідомості особистості в процесі виховання та соціального буття.

Виклад основного матеріалу. Формування правосвідомості особистості в нашому суспільстві

дуже часто відбувається стихійно, безсистемно. Молода людина не отримує необхідної системи знань, які дозволятимуть їй бути готовою до будь-яких проблемних (із правового погляду) ситуацій у житті.

Отже, завдання правового розвитку особистості, що організує своє життя згідно з нормами права, є дуже принциповим і визначальним у зміцненні законності й правопорядку в суспільстві. Це завдання не залишають без уваги дослідники державних, соціально-психологічних і правових проблем суспільства. Водночас його не можна вирішити, якщо ставитися до нього ізольовано, відокремлено від розв'язання проблеми правової психології суспільства та його груп. Правомірна або антисуспільна поведінка завжди детермінована правовою культурою і рівнем правосвідомості особистості.

Важливим елементом психології особистості є *правова психологія*, яка охоплює сукупність правових уявлень, бажань, почуттів, настроїв, характерних для конкретної соціальної групи. Правова психологія відповідає емпіричному повсякденному рівню суспільної свідомості, що формується в результаті щоденної людської практики як окремих осіб, так і соціальних груп. На правову психологію впливають здобута освіта, професійна належність, ставлення до релігії, побутове середовище, коло спілкування, звички. Крім того, із правом нерозривно пов'язана мораль, тому, хоч це й парадоксально, правомірна поведінка особистості є можливою навіть за умов цілковитої правової невідповідності, тому що особистість, яка

розуміється на питаннях моралі, якій властиві чесність, порядність, сумлінність, доброзичливість, людяність, відповідальність, організованість, вимогливість до себе, інтуїтивно здогадується, що справедливо, а що ні. Як зазначає А. Смоктей, у деяких випадках, які характеризуються тонкощами правового врегулювання, що не підлягають моральній оцінці, можливі ті самі помилки, які потрапляють під кваліфікацію невмотивованих або необережних [1, с. 10].

Особистість, що перебуває на досить високому рівні соціально-психологічного, морального, інтелектуального розвитку, має позитивні якості, які є фундаментом її правомірної поведінки. Водночас надійні взаємозв'язки особистості із правовою системою, що страхує її від будь-яких випадкових, ситуативних правопорушень, і які забезпечують правильне розв'язання всіх правових питань, що виникають у процесі життя й діяльності, потребують правової обізнаності особистості.

Формування правослухняної особистості відбувається під час правового виховання, яке повинно мати системний характер. У системі *правового виховання* можна виділити такі структурні компоненти:

1. Цілі правового виховання.
2. Принципи правового виховання.
3. Форми правового виховання.
4. Зміст правового виховання.
5. Методи правового виховання.

Реалізація принципів правового виховання неповнолітніх відбувається під час правової освіти, правової пропаганди, правової агітації та правомірної соціально-активної діяльності [2, с. 97].

Правова освіта – найбільш активна форма правового виховання, оскільки вона дає певну систему правових знань. Вона здійснюється в різноманітних навчальних закладах і виховних установах.

Правова пропаганда реалізується через засоби масової інформації та має на меті розповсюдження певних правових ідей серед широкого загалу.

Правова агітація передбачає розповсюдження певних ідей, найчастіше безпосередньо агітатором і його прибічниками, під час виборів та інших заходів.

Правомірна соціально-активна діяльність – це найбільш ефективна форма правового виховання, яка здійснюється під час реалізації норм права (участь у різноманітних громадських заходах, пов'язаних з охороною громадського порядку).

Для досягнення мети правового виховання неповнолітніх і вирішення його завдань потрібно реалізувати конкретний зміст правового виховання. До конструювання змісту правового матеріалу є різні підходи [3, с. 209].

Перший із них пропонує взяти за основу змісту правового виховання неповнолітніх не систему понять юридичної науки, а тільки відхилення правової свідомості особистості, які є причиною скоєння правопорушень підлітками. Такий підхід зводить правове виховання тільки до виховної роботи профілактичного характеру і не враховує значення правових знань для морального, трудового, екологічного й інших напрямів виховання, вирішення таких соціально значущих проблем, як формування світогляду, психологічної і правової підготовки молоді до праці, до громадської діяльності тощо. За такого підходу в правовиховній роботі з учнями обмежуються використанням тільки однієї галузі права – кримінальної. У такому разі підлітки орієнтуються на те, що право – це в основному кримінальні аспекти і закон, який тільки карає і забороняє, що спотворює уявлення молоді про державу і право.

Другий підхід полягає в обмеженні змісту правової освіти і виховання неповнолітніх використанням одних тільки норм права. Водночас не враховується той факт, що право і закон ґрунтуються на певних моральних засадах. Правове виховання є елементом цілісної навчально-виховної системи та передбачає всебічний і гармонійний розвиток особистості.

Третій підхід щодо змісту правового виховання являє собою певну систему, враховуючи своєчасне включення цього виду виховання в загальну парадигму гармонійного і цілеспрямованого формування повноцінного члену суспільства.

Іноді безсистемність і стихійність процесу виховання призводить до того, що різна інформація та суспільні події суттєво впливають на свідомість, правосвідомість і, як наслідок, поведінку неповнолітніх. «Хворобою» сьогодення стало медіанасильство (Media Violence), «процвітання» якого є причиною серйозної стурбованості батьків, педагогів, психологів, правознавців і громадськості загалом [4]. Вплив медіанасильства на несформовану дитячу психіку є найбільш досліджуваним фактом і водночас – найменш доказовим. Десятки досліджень засвідчують те саме: жорстокі екранні образи таки можуть впливати на деформацію правосвідомості, а щодо тих осіб, правова свідомість яких ще не сформувалася, і поготів. І хоча жодна з гіпотез, чи то катарсису, чи то десенсибілізації, чи то наслідування, не може довести факт прямого зв'язку між екранною та реальною агресією, шкідливий вплив медіанасильства на людську психіку, особливо дитячу, у суспільстві вважається аксіомою. Головним медіумом із показу сцен насильства вважають телебачення й інтернет-мережі. І різниця між ними в тому, що аматорські відеозаписи демонструють сцени реального насильства і ризиконебезпечних трюків, які являють серйозну загрозу життю і здоров'ю неповнолітнього та й

будь-якої іншої особи. Для того щоб розмістити особистий відеоролик на таких ресурсах достатньо простої реєстрації під будь-яким ніком. Отже, сьогодні користувачі Інтернету різного віку (зокрема й підлітки!) можуть вільно переглянути відеозаписи реального катування, вбивства й самогубства людей. Споглядання реальної смерті і катувань стає видовищем, доступним для кожного. Популярність реальних відеозаписів аутодеструктивного та насильницького характеру і легкість їх розміщення на інтернет-ресурсах можуть стати сильним мотиватором створення власної насильницької продукції. Тобто відбувається заохочення людей, особливо дітей і підлітків, до проявів насильства і протиправної поведінки в реальному житті.

Деколи аматорські відеозаписи потрапляють на телебачення або на веб-сторінки інформагентств. Однак основною відмінністю громадської журналістики від журналістики професійної є те, що аматорські записи реального насильства в мережі Інтернет ніким не цензурюються, не перевіряються на достовірність і відповідальність за їхній зміст ніхто не несе.

Однією з небезпечних тенденцій інтернет-простору є стрімке зростання кількості відеозаписів реальних бійок чи побиття, основними учасниками яких є неповнолітні. Вони знімають процес побиття однолітка на камеру мобільного телефону і розповсюджують серед знайомих і в інтернет-мережах. Деякі відеоролики набули великого суспільного резонансу.

Це явище на Заході дістало назву «хепі слепінг» (“happy slapping”), що можна перекласти як «радісне побиття» [4]. Цей славнозвісний феномен «насильства заради розваги» є прикладом прикрого «надбання» інтернет-простору, коли жахливі, неприємні й ганебні факти приватного життя певної особи набувають широкого розголосу. Найбільший попит мають кадри реального насильства серед дівчат-підлітків. Це явище дістало назву «дівочі бійки» (“girl fights”). Їх можна вільно переглянути на багатьох розважальних сайтах або в соціальних мережах.

Контент цих відеозаписів умовно можна поділити на дві категорії: двобої між двома дівчатами і побиття дівчини групою підлітків. Жертву тягають за волосся, б'ють, вигукують на її адресу лайливі слова, принижують. Найбільше обурює в цих жахливих подіях той факт, що очевидці злочину спокійно спостерігають за побиттям, весело коментують або навіть дають поради, як ще образити жертву. Присутні спостерігачі знімають процес на відео мобільних телефонів і ніхто не намагається розняти дівчат, припинити беззаконня, заступитися за потерпілу.

Розміщення таких відео в мережі Інтернет і засобах масової інформації виконує подвійну функцію. З одного боку, популяризація насилля

стає сильним мотиватором нових злочинів і агресії підлітків. Схематична схожість розправ у цих роликах дає привід припустити, що дехто з учасників повторював побачене раніше в інших насильницьких записах. Крім того, розміщення жорстокого відео в Інтернеті завдає жертві ще більшої психологічної травми. Факт приниження, насилля, наруги робить постраждалу дитину ще більш беззахисною і вразливою. Відомі факти, коли після розповсюдження інформації про наругу і публічний розголос жахливих й образливих фактів, дитина впадала в депресію, занурювалася в себе, мінімізувала соціальні контакти. І, як наслідок, потребувала тривалої соціально-психологічної допомоги та посттравматичної реабілітації.

З іншого боку, факт публічності відеозапису бійки й антисуспільних дій підлітків ставив розслідування адміністративної або кримінальної справи під контроль громадськості. У навчальних закладах і виховних установах, батьківських колах і громадських організаціях порушувалися питання про перегляд системи виховних заходів, про необхідність удосконалення правової освіти підлітків і, найважливіше, – про значущість простої батьківської етики (більше уваги приділяти своїм дітям, любити і поважати їх, виховувати на позитивних прикладах, піклуватися про них, цікавитися їхніми справами, захищати від негараздів сучасного агресивного світу).

Дефіцит культури поведінки, слабкість моральних принципів, делінквентність окремої категорії підлітків має свої причини. Найважливішими можна визначити такі: деформація ціннісно-мотиваційної сфери, емоційні проблеми, викривлення в когнітивній сфері, проблеми саморегуляції, викривлена самооцінка, педагогічна занедбаність, негативний життєвий досвід, дефіцит уваги, любові й поваги з боку значущих близьких, тривале перебування в антисуспільному мікросоціумі. Крім того, варто враховувати психофізіологічні особливості підліткового віку. Молодим людям у цьому віці притаманні категоричність висловлювань і міркувань, прагнення до самоствердження будь-яким шляхом, загострення почуттів, імпульсивність, нерозсудливість, навіюваність, невизначеність рівня домагань тощо. Вихованість, усталені моральні принципи, визначені пріоритети, адекватно сформована правосвідомість, достатній рівень уваги до дитини з боку батьків й педагогів врівноважує імпульсивні прояви та перешкоджає аутодеструктивній і протиправній поведінці підлітка.

Висновки і пропозиції. Для правомірної поведінки підлітка необхідне правильне розуміння юридично значущих ситуацій життя, гармонійний розвиток, систематичність правового й загального виховання, прагнення до самовиховання й самовдосконалення, позитивний і «здоровий» мікросоціум, небайдужість дорослих до особистого і

суспільного життя дитини. І наостанок хотілося б наголосити на тому, що в житті кожної людини всі проблеми і негаразди, як і успіхи та перемоги, починаються з мікросоціуму. Тому саме життєвий приклад дорослих, їхні взаємовідносини, невпинна увага і контроль за поведінкою дитини будуть визначальними чинниками у формуванні правосвідомості та правослухняної поведінки неповнолітніх.

Література:

1. Причини та умови злочинності неповнолітніх : [науково-практичний посібник] / С. Бабенко, В. Вітвіцька, І. Ковальова та ін. – Донецьк :

Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. – 228 с.

2. Котюк В. Теорія права / В. Котюк. – К., 2007. – 207 с.
3. Товканець О. Формування правосвідомості учнів ПТУ в процесі правового виховання / О. Товканець // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». – № 25. – С. 209–211.
4. Александров П. Свобода від насильства в Мережі / П. Александров // Медіакритика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mediakrytyka.info/za-scho-krytykuyut-media/svoboda-vid-nasyilstva-v-merezhi>.

Тимченко О. В. Формирование правосознания несовершеннолетних в контексте современной жизни

В статье рассматриваются вопросы формирования правосознания несовершеннолетних в ходе правового воспитания и социализации. Автором определяется система правового воспитания и основные структурные компоненты этого процесса. Отдельным вопросом выносятся проблема влияния медианасилия на несформировавшуюся детскую психику, следствием которого становится деформация правосознания несовершеннолетних.

Ключевые слова: правовая психология, правовая культура, правовое воспитание, правосознание, несовершеннолетние, отклонения правового сознания, медианасилие.

Tymchenko O. V. Formation of minors' legal consciousness in the context of modern life

The article discusses the formation of legal awareness of minors in the process of legal education and socialization. The author defines the system of legal education and the basic structural components of this process. A separate issue is the impact of media violence on the immature child's psyche and as a result, minors' deformation of legal awareness.

Key words: legal psychology, legal awareness, legal education, legal culture, minors, deviation of legal consciousness, media violence.